

DAER VRI SIJN DIE AMOROSE

Marieke van Baest

Een overpeinzing,
voor Herman-Emiel
in genegenheid en bewondering*.

Inleiding

Hoop is de gangmaker van een levend geloof. Werkzaam verlangen is het, dat zich niet gewonnen geeft aan wat nu eenmaal zo is maar, ondanks alles, 'en tòch' blijft zeggen.

'Die ik mijn Vriend noem, staat mij voor ogen. Ik wankel niet. Zijn hand houdt mij vast'. Deze vrije weergave van enkele regels uit Psalm 16, vat de oproep tot hoop die vanuit de Schriften tot ons klinkt, bondig samen voor mij. Voor een Christen is hopen uiteindelijk hopen naar die Ene.

Hoop die spreekt van de Enige, doet dat bij voorkeur in de taal van verlangende liefde die uitziet naar Een die op ons toe komt om de belofte van heil en vrede gestand te doen. Steeds opnieuw en altijd door is die Ene onze toekomst.

Hopen is daarvan in verwachting zijn. Drachtig zijn van dat nieuwe leven. Het in je voelen woelen maar het niet in je armen kunnen sluiten. Nog niet. De vervulling staat nog uit. De verwerkelijking van ons hopen is nog onvoltooid. Elke vorm van heil die mensen ten deel valt, doet hen hongeren naar de volheid. Want heil kan altijd meer zijn, steeds nieuw worden, hernieuwd.

Binnen onze wereld wordt de belofte door géén gebeuren uitputtend verwerkelijkt. Elke vervulling is voorlopig en loopt vooruit op het uiteindelijke dat aan ons toegrijpen ontsnapt. Hier en nu toont die Ene zich in het voorbijgaan.

Mensen leven tussen belofte en vervulling. In de ruimte van *de vrijheid van een grote liefde, die plaats voor wanhoop laat en twijfel en gemis*¹.

Dat heeft Hadewijch heel goed geweten. En zij heeft het mij doen zien.

* Voor deze overpeinzing zijn de teksten uit de werken van Hadewijch ontleend aan:

HADewIJCH, *Strofische Gedichten*. Middelnederlandse tekst en omzetting in modern Nederlands, met een inleiding door prof. dr. N. DE PAEPE, Leiden, 1983, *Het Visioenenboek van Hadewijch*. Uitgegeven naar Handschrift 941 van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Gent. Met een hertaling en commentaar door prof. dr. H. W. J. VEKEMAN, Nijmegen/Brugge, 1980; HADewIJCH, *Brieven. Oorspronkelijke tekst en nieuw-Nederlandse overzetting*. Met inleidingen en aantekeningen bezorgd door F. VAN BLADEL/B. SPAAPEN, Tielt/Den Haag, 1954; HADewIJCH, *Mengedichten of rijmbrieven*. Hertaald door M. ORTMANN-CORNET, ingeleid door W. CORSMIT, Brugge, 1988.

1. Marie VASALIS, *Herfst*, in: *Vergezichten en gezichten*, Amsterdam, 1983, 66.

Hen staet altoes vri te sine (32:48)

Die vrijheid is een van de niet opgeefbare waarden van de Goede Tijding. Vrij zijn mensen in hun liefde

2:99 Daer vri sijn die amorse

Liefde maakt vrij want vrijheid is niet losbandig maar ontplooit zich in de met verantwoordelijkheid en in verbondenheid beleefde toewijding van jezelf aan anderen. In die keuze komen mensen tot zichzelf. In het maken van die keuze tonen zij

31:6 ...die hoeghe gheboert van haren gheslachte

In de werken van Hadewijch klinkt in het woord *vri* niet een mentaliteit door van onafhankelijk zijn en onbekommerd maar doen wat je wilt. Bij haar is *vri* de hoogst mogelijke geestesgesteldheid van de *edele fieren* (37:49), zij die met de rechtmatige trots die zij ontlene aan de relatie met minne, vrijuit en aan angst voorbij op minne gericht zijn,

21:6 Ic gruete u minne al minne

7 Ende bens fier ende stout

8 Ic verwinne noch uwe ghewout

9 Ocht ic scietere mi al inne

daarbij niet gehinderd door overwegingen of belangen die minne in het gedrang zouden brengen. Bij Hadewijch betekent *vri* vrij van wat aan minne vreemd is, tot minne.

De vrijheid die zich op minne betrokken weet, geeft een heldere kijk op waar het op aan komt; toetst alles aan minne in de gebonden vrijheid van de minnende.

Deze gebondenheid is geen onderschikking maar betrokkenheid. Het is een rationaliteit die tegengesteld is aan *vremde vaer*, de vrees, de twijfel die ieder wel bekrumpt. Maar, wie vreest is niet in liefde volkomen, zo heeft Hadewijch van Johannes geleerd. Het is zelfs zo dat degenen die het meest volmaakt in liefde zijn, elke ootmoed tegenover de Beminde hebben opgegeven in de vrijmoedigheid van hun liefde (zie: Visioen 13:163), zoals het in gelijkwaardigheid aanvaarde partners betaamt.

Vrijheid is de wezenlijke adeldom van mensen die hun geschonken wordt in hun schepping. Dit wezen moet dan verwerkelijkt worden in de belichaamde wereld door een levenswijze die in alles op minne gericht blijft; zich niet zoekt te vervullen met allerlei verstrooiingen maar zich geheel door minne in beslag laat nemen en zo in minne verzoeken leeft dat alles, *delijt*, *strijt* en *onthopen* haar tot uiting van minne wordt. Dit schiept een weidse ruimte waarbinnen de liefde tussen god en mensen onbelemmerde bewegingsvrijheid heeft.

Een grondgedachte van Hadewijch is: een mens is pas vrij wanneer zij zich geheel en al op minne richt en *in minnen ansene* (12:46) alle oordelen over zichzelf afleest. Dat is zij vrij van de kluisters van het eigen oordeel en van een blode eigenzinnigheid die enkel wil aannemen wat ze zelf bevatten kan.

Door te aanvaarden dat minne je liefheeft, erken je de oorspronkelijke adel van je geschapen-zijn uit minne en raak je ervan doordrongen dat je in

26:16 Gherechte minne fier ende vri

met minne kunt omgaan

16:45 Doen ic met hare omghinc

Want mensen zijn geroepen tot het doorleven van een liefdesgemeenschap tussen in minne gelijkwaardige partners

34:45 Want hets hemelsche ghenoechte vri

46 Te vollen sonder ghebreken

47 Du mi al lief ende ic al di

48 Daer nes gheen ander spreken

36:90 Leve also vri

91 Altoes daer bi

92 Als ic al minnen ende minne al mi

93 Fier ende stout

94 Maent hi al minnen minne vore scout

95 Dies gheeft si rijcheit menichfout

96 Si es hem alles hout².

Deze liefdesgemeenschap speelt binnen een wederkerige en symmetrische relatie. Alsof zelfs al het enkele noemen van de een vóór de ander daaraan afbreuk zou kunnen, varieert Hooglied in de verzen 2:16 en 6:3 die Hadewijch (anders dan in vele Hadewijchstudies wordt aangegeven) *beide* citeert, de volgorde van de partners. Hadewijch neemt die afwisseling in haar werken over en accentueert daarmee van hoe groot belang die evenwaardigheid haar is voor de beleving van haar vrijheid.

De minnende mens die vrijwillig naar de Enige uitgaat, kan dat doen omdat de Enige eerst vrijmachtig op haar toekomt. In het ontgrensde eigen verlangen herkennen mensen iets van het grenzeloze verlangen waarmee zij het leven in bemind zijn, toen die Ene bij zichzelf dacht: *Laat ons de mensheid gaan maken naar ons beeld, naar onze gelijkenis.*

En hoe beperkt de speelruimte van menselijke vrijheid in de praktijk ook moge zijn, die vrijheid is essentiële voorwaarde voor waarachtige liefde, voor authentieke hoop.

Hopen is in gemeenschap treden, een relatie aangaan. Hopen is relationeel bestaan, je verhouden tot een ander/Ander. Hoop maakt aanspraak op de scheppende liefde van een ander/Ander op wie je in

5:5 Suete ende wreet

6 Lief ende leet

blijft vertrouwen. Hoop doet een beroep op de toegenegenheid van Iemand, op de vindingrijkheid van liefde die je niet zal laten verdolen.

2. Zie ook: *Strofsch Gedicht* 12:66-67 en 27:45-47.

Hopen opent je gemoed voor een ander en vormt zo de grondslag van wederkerigheid in een relatie. Tussen mensen onderling en tussen mensen en God.

Onbegrensde en onwankelbare hoop is een omschrijving van verlangen naar God. In God komen mensen tot zichzelf en dat wil zeggen: tot elkaar. Want wezenlijk zijn mensen belichaming van betrokkenheid. Omdat ze geschapen zijn naar het beeld van die Ene en geroepen in deze wereld gestalte te geven aan de gelijkenis in *sconen dienst ende ellendich leven* (Brief 6, p. 100).

Een van de wijzen waarop dat dienstbetoon kan gebeuren, is langs de weg van taal. *Sprekend alleen zullen wij op Hem lijken die sprak: Het worde licht, Ik zal er zijn, zo dichte Huub Oosterhuis in zijn Uittochtlied³.*

Het scheppend woord is een daad die relatie vestigt.

Eigen aan mensen is een soortgelijke scheppende kracht. Een [poiètikè] die uitdrukking kan vinden in taal om een wereld van betekenis het licht te doen zien. Mensen kunnen ook poëet zijn, makers, scheppers, dichters, en gebruik maken van de grondstof van woorden om mededeelbaar te maken wat hen beweegt en hun uiteindelijk aangaat.

Hadewijch is een van de mensen die van dit geboorterecht als schepsel heeft gebruik gemaakt. Zij heeft haar verlangen in verbeeldingen verdicht. Haar werken zijn een en al uitspreken van hoop. Hoop die spreekt van die Ene als

12:67 ...ic al minnen ende minne al mi

Waar 'ik' en 'jij' mensen zijn, is een dergelijke hoopvolle relatie bepaald en beperkt. Maar waar Jij degene is die het menselijke gemaakt heeft, daar is de relatie onbegrensd, onvoorwaardelijk en onvoorstelbaar. Deze Jij ademt mensen open naar elkaar, maakt ze veerkrachtig en wederkerig betrokken. Dan komt alles in bezielde verband te staan. Onderling en met die Ene die het eerste en laatste Woord is. Dan zijn mensen in staat tot daadwerkelijk hopen. Al doende pogen ze wat zij verlangen te laten uitgroeien tot werkelijkheid.

In mentaal zijn poëzie en spreken-van-God innige partners. Poëzie biedt mogelijkheden het onuitsprekelijke en de Onnoembare aangrijpend op te roepen en te duiden. In gewone taal die in een andere toonsoort wordt gebezigd.

In poëzie huist de scheppingskracht van het Woord.

Poëzie nadert het dichtst tot [dabar]: het woord dat doet wat het zegt.

Du onbekinde... (Visioen 4:57)

In de eerste helft van de 13e eeuw leefde in Brabant een vrouw die als kind van 10 jaar al zo heftig door minne overweldigd werd, dat zij er in later jaren stellig van overtuigd raakte dat de hevigheid van die aanraking haar dood betekend zou hebben, had zij niet van godswege een uitzonderlijke kracht gekregen waardoor zij staande bleef (Brief 11, p. 122). Deze vrouw heette Hadewijch, volgens het getuigenis uit later tijd dat op perkament is geschreven dat tegen het voorberd van Handschrift C is gelijmd.

3. Huub OOSTERHUIS, *Uittochtlied*, in: *Liturgische Gezangen II*, Hilversum, 1985, 32-33.

De gangbare manier van jezelf presenteren en onderscheiden van anderen in onze cultuur is: je naam zeggen. De geijkte wijze van mensen aanduiden is in onze maatschappij: ze noemen bij hun naam.

Nergens in de werken zelf van Hadewijch is de naam te vinden van degene die ze heeft gemaakt. En in alle 45 van de Strofische Gedichten bijvoorbeeld is er maar één spreekster die met haar eigen naam genoemd wordt. En dat is Maria, in het 29e Strofische Gedicht.

Alleen in een van de Visioenen zinspeelt de schrijfster op haar naam, echter zonder die uitdrukkelijk te noemen. Haar woordspeling laat zien dat ze zich goed bewust moet zijn geweest van de betekenisinhoud van haar naam:

Vis.14:214 Starkeste alle wighe/ende die al verwon-
215 nen heues

Om haar woordspeling te begrijpen is het van belang te onderkennen dat Hadewijch een samengestelde naam is die bestaat uit twee Germaanse radices: [hadu] en [wich], elk met de betekenis vechter, strijder, krijger⁴.

Daarom kan de betekenis van de naam Hadewijch weergegeven worden met: strijdbare strijdster⁵.

Ik denk dat het heel wel mogelijk is dat de voorliefde die Hadewijch aan de dag legt voor ridderlijke beelden en vooral ook voor het bijbelse verhaal van Jacob, de Bedrieger, die door zijn standvastigheid in het gevecht met de Onbekende (Gen. 32) de naam Israël kreeg, strijder voor God, gewekt is – wellicht zelfs verwekt – door Hadewijchs bewustzijn van de strijdbare inhoud van haar naam. Want je naam, dat ben je zelf, je bent daarin geheel en al aanwezig.

Hadewijch. Het is een naam die wonderwel past bij de krachtige persoonlijkheid die ons uit haar werken tegemoet komt.

Behalve die naam, weten we niets van haar, niet met historische zekerheid. Niemand heeft tot op heden uit de historische bronnen iets weten op te diepen dat ons nadere gegevens oplevert over deze schrijfster die een van de eersten is geweest die haar doorleven van haar relatie met die Ene heeft Diets gemaakt. We kunnen haar enkel in haar werken ontmoeten.

Met waarheden in minnen dichten (14:61)

In haar dissertatie zet prof. Ria Lemaire uiteen hoe de afwezigheid van eigennamen in de Portugese *Cantigas* die zij heeft onderzocht, verklaard kan worden door in het oog te houden welk soort gevoelens in de *Cantigas* wordt uitgedrukt.

4. J. VAN DER SCHAAR, *Woordenboek van voornamen. Inventarisatie van de doop- en roepnamen en hun etymologie*, Utrecht/Antwerpen, 1970.

5. Zie ook: Marieke VAN BAEST, *Fiere herte doelt na minnen gronde. De fierheid als kernmoment in het zelfverstaan van Hadewijch*, Tilburg, 1984.

Geen vluchtige sentimenten maar eerder basisgevoelens en de geestesgesteldheid die daarbij hoort. Met anderen die zelfde gevoelens beleven, kun je daarover als het ware in steno communiceren⁶.

Mijns inziens is deze visie van Lemaire ook van toepassing op de Strofische Gedichten van Hadewijch. Wanneer voortdurende en duurzame gevoelens op exemplarische en performatieve wijze willen worden uitgedrukt, dan geeft het verbinden met een eigenaam lezers/toehoorders maar de kans deze gevoelens te versmallen tot de beleving van een enkele individuele ondervinding. Dat stelt hen maar in staat op afstand te blijven, zonder de relevantie van deze gevoelens voor zichzelf te onderzoeken en ter harte te nemen. In deze zin vormt het achterwege blijven van de eigenaam van de maakster een effectieve stylistische werkwijze bij het omschrijven van gevoelens die fundamenteel zijn voor mensen van alle tijden en bij het hen daarin engageren.

In de onderscheiden genres van mystieke minnezangen, brieven van geestelijke leiding in proza en op rijm en visioenen, heeft Hadewijch een groep geliefde vriendinnen deelgenoot gemaakt van haar omzwervingen door *der minnen lant*.

Het komt mij voor dat zij zelf niet ontevreden zou zijn met het ontbreken van historisch feitenmateriaal omtrent haar persoon en omstandigheden. Zo wordt onze aandacht tenminste niet afgeleid door niet ter zake doende bijkomstigheden en kunnen wij ons voluit richten op wat zij te zeggen heeft. *De minne es al*. In deze slotzin van haar 25e Brief is de inhoud van haar gehele oeuvre samengebald.

De minne es al. Met het feilloze richtinggevoel van verlangen heeft Hadewijch deze naam gegeven aan wat Felix Timmermans in zijn *Adagio* als *de kern van allé dingen* heeft benoemd.

'Minne' is een gelukkige keuze van Hadewijch, want het is een bijzonder lenig en ruim woord. Het kan zowel zelfstandig naamwoord als werkwoord zijn. Op elke bladzijde van haar werken, spreekt Hadewijch van minne.

Soms is het de eigenaam van die Ene die, volgens het getuigenis van Johannes, liefde zelve is (1 Joh 4):

20:25 God die ghemaecte alle dinghe
26 Ende boven al es minne sunderlinghe

maar minne is ook de eigenaam van de liefde die uit God tot ons gekomen is en die wij Christus noemen:

2:44 Minne es dat levende broet

8:12 Die minne woent so diepe ints vaders scoet

6. Ria LEMAIRE-MERTENS, *Passions et Positions. Contribution à une sémiotique du sujet dans la poésie lyrique médiévale en langues romanes*, Amsterdam, 1987, hier: 99.

en eveneens van de mens die liefheeft:

20:29 Dat minne mi minne Also na noch dvinghe
30 Asi can voeghen

Minne is zo sterk dat die, in de Strofische Gedichten met name, tot eigenstandige persoon wordt, de derde in het verbond van onderlinge liefde van God en mensen. Soms moederlijk:

2:19 Maer daeromme es si minne ende vrouwe
20 Dat si es moeder van alre doghet
21 Si es drachtich ende draecht allene die trouwe

soms geducht als *een legerschaar in slagorde* (Hooglied 6:3b):

13:59 Si hevet die gheweldeghe roede
60 Over al dat god gheboet
61 Si brachte hem selven ter doot
62 Vore minne en es gheen hoede

en ondoorgrondelijk in haar duistere zijde:

21:50 Nu scinen mi hare lone
51 Ghelijc den scordioene
52 Dat toent scoene ghelaet
53 Ende na so sere verslaet

'Minnen' als werkwoord omschrijft alles wat gedaan wordt of moet worden om tot minne te geraken.

De Strofische Gedichten blijven aanhoudend aansporen minne toch vooral aan te durven, te weigeren toe te geven aan je kleinmenselijkheid, niet te willen berusten in wat je toevallig ten deel valt maar dat los te durven laten:

43:92 Men sal al minne om minne begheven

om de volheid van minne die je rechtens toekomt voor je op te eisen:

43:41 Want volmaecte minne en was niet bloet
42 Sine sochte hare rechte Die hare ghebraken

Alleen in dit verlangend opeisen van alles, kun je gedurig naar minne reiken:

6:72 Want ict gheheel al woude

42:48 Ay niet min dan al en si ons iet

en je blijven *verbeelden* hoe het zijn zal:

- 20:61 Alse minne dus effene haer lieve weghe
 62 Ende minne der minnen met minnen pleghet
 63 Ic en weet hoe het blivet ongheseget
 64 Ende oec onverstaen
 65 Want dies ghelike ghene en leghet
 66 Hoe minne can lieve bevaen

ook al weet je dat niets in deze wereld vergelijkbaar is met de wijze waarop minne de minnende omvangen kan.

Ende met clærre redenen dan verlichten (14:62)

De wijze waarop Hadewijch haar besef van die Ene ervaart, met andere woorden, de manier waarop zij haar gewaarwording interpreteert en verwerkt in haar betrokkenheid op God als minne, moet wel doorklinken in de *verbeeldingen* die zij kiest wanneer zij schrijft over haar queeste op minne toe.

Een grote verscheidenheid aan reacties op de inval van de Enige is mogelijk. Hadewijch brengt meerdere van die reacties onder woorden. Zij verdicht hun patroon en hun inhoud in haar werken. Daarbij is de soevereine en adellijke karakterisering van de geliefden en hun relatie opvallend.

Minne zelf daagt de minnenden uit haar onverschrokken aan te durven en geheel op de eisen.

37:42 Si hevet opgheset hare hoechste vane

juist met dat doel voor ogen. Zij maakt zichzelf en haar bedoelingen daarmee onmiskenbaar duidelijk. Het is aan de minnenden op de uitdaging te reageren en erop in te gaan met alle inzet die ze kunnen opbrengen.

In de Strofische Gedichten bedient Hadewijch zich van het register van de hoofde poëzie⁷ om de inhoud die zij wil overbrengen voor haar tijdgenoten verlokkelender te maken. Een immens populaire dichtvorm, over een immens populair levensideaal van de Middeleeuwen, moest wel de aandacht vangen en vasthouden van de mensen die Hadewijch bereiken wilde. Hadewijch was doorkneed in eigentijdse idealen en verlangens en al evenzeer in de ars rhetorica en, met opzet en zeer strategisch, maakt zij daarvan gebruik om háár vermoedens omtrent de toe-komst van de Enige in mensenlevens onder woorden te brengen.

Al lezend in haar Strofische Gedichten ga je steeds duidelijker zien hoe Hadewijch verschuivingen en open plekken waar nieuwe betekenis zich kan nestelen, bewerkstelligt binnen de conventionele betekenis, precies door gebruik te maken van een volstrekt

7. Zie voor een uitgebreide en gedegen studie over dit onderwerp: Frank WILLAERT, *Hadewijchs poëtische techniek in de Strofische Gedichten*, Leuven, 1982.

androcentrisch beeldregister en een betekenisveld dat door mannelijkheid wordt gekenmerkt.

De regel uit Strofisch Gedicht 37 die ik hierboven al citeerde, is hiervan een illustratie. Het is de vrouwe, minne, van wie wordt gezegd dat zij haar *hoechste vane* heeft geplant en ontrold. Daarmee neemt vrouwe minne de zeer mannelijke rol van uitdager, die tijdens een toernooi ronduit als zijn bedoeling kenbaar maakt, met eenieder de strijd te zullen aanbinden die hem aandurft. In de context waarin het staat, wordt met dit beeld zowel het mannelijke als het vrouwelijke conventionele rolmodel ontwricht. Het is immers *vrouwe* minne die als uitdager optreedt. Deze lezeres houdt er het beeld aan over van een onbeschroomde en ontzagwekkende vrouwe die zowel uitdaagt tot als verwachtend uitziet naar een ontmoeting met haar beminde.

Op elke bladzijde van de werken van Hadewijch ontmoeten we die Ene van wie de Schriften getuigen dat Zij liefde is. Voor wie gelooft dat God liefde is en liefde uit God (1 Joh 4), is het concept van God als een-zaam wezen, als a-pathische Ander, als onbewogen Beweger, een onmogelijkheid. Een God die liefde is, zoekt de ontmoeting met heftige tederheid.

13:65 Wien minne ie van binnen scoet

66 Hi es van so fieren moede

zo dicht Hadewijch.

En soms schiet het besef van een ik-weet-niet-wat je inderdaad zomaar te binnen. Het wordt je letterlijk in de schoot geworpen. Daar, in de kern van je mens-zijn, de zetel van je gevoelsleven, daar word je geraakt en bewogen. Iets nieuws breekt in je leven door, zoals een kind geboren wordt. Onweerstaanbaar.

Een oerkracht die je verbijstert en waaraan je je zonder meer gewonnen moet geven, wordt over je vaardig. Een Aanwezigheid valt je in. Een niet te keren kracht is het. Je wordt voorgoed vooruit gestuwd, in beweging gehouden.

De christelijke traditie spreekt hier van mystiek en spiritualiteit: bewogenheid die in beweging zet, verinnerlijking en uiting van *begeestering*.

Je aanvaardt die Aanwezigheid als een onverwacht geschenk. Zelfs als je je ernaar gericht hebt en ook als je achteraf inziet dat je die al lang in je hebt omgedragen, zelfs dan weet je dat je de Aanwezigheid zomaar en onverdiend hebt ontvangen.

Verbeelding vertaald

Overeenkomstig hun persoonlijkheid en mede afhankelijk van hun achtergrond, gaan mensen vervolgens hun gewaarwording interpreteren.

Ze proberen gedurende een voortschrijdend proces van emotionele en verstandelijke toeëigening, de afstand te overbruggen tussen gewaarwording en uitgedrukte betekenis.

Interpretatie is, zo gezien, een proces van bemiddeling waarin mensen hun besef, hun gewaarwording in een zinnig en samenhangend netwerk van betekenis bijeen brengen.

In de mate dat de aanvankelijk ongekwalificeerde Aanwezigheid geduid wordt, worden gewaarwording en besef steeds meer tot *ervaring*, bewust te binnen gebrachte betekenis.

Bij die duiding is taal van groot belang voor mensen.

Taal is ons gerei dat ons, als we het weten te hanteren, in staat stelt een groot gedeelte van wat via onze zintuigen tot ons doordringt, te benoemen, te duiden, te ordenen, te vertolken. Door taal zijn we eveneens in staat onderling te communiceren, kennis over te dragen, betekenis door te geven, zin met anderen te delen.

Ieder van ons is geboren in een gemeenschap waar reeds een bepaalde taal functioneert. Betekenis en zin van verschijnselen en roerselen zijn reeds benoemd en worden op vastgestelde wijze weergegeven.

Dat heeft een groot voordeel. We hoeven de warboel van indrukken en gewaarwordingen die over ons heenvalt, niet helemaal zelf te ontknopen. Onze moedertaal stelt ons in staat een groot gedeelte van wat tot ons doordringt, om te zetten in ervaringen met samenhang en betekenis.

De woorden van onze taal zijn evenzovele dragers van de indeling die onze cultuur in de loop van de eeuwen heeft ontwikkeld. Toen wij kinderen waren, hebben wij het categorie-systeem dat in onze taal geldt, als vanzelfsprekend leren gebruiken. Wij hebben geleerd onze aandacht te richten, te 'zien' langs de weg van de indeling die onze taal in de werkelijkheid heeft aangebracht.

Daardoor worden we in staat gesteld samenhangend te denken, met anderen van gedachten te wisselen en de wereld om ons heen op voor ons betekenisvolle wijze te organiseren.

Naast het grote voordeel is hiermee meteen ook de schaduwkant van taal aangeduid. Taal is niet neutraal.

De taal waarin wij denken, spreken en voelen, is geen geheel van aan de tijd ontheven betekenissen waarmee wij onze gedachten zuiver zouden kunnen weergeven, zonder invloed van de omstandigheden. Elke vertaling is een leugen.

Mèt het aanleren van een bepaalde taal, een bepaalde wijze van spreken, leren we ook de vastgestelde betekenissen en waarderingen van dat taalsysteem aan, alsof die weergave van werkelijkheid en waarheid waren.

Maar ons denken en ervaren wordt beperkt tot datgene waar woorden voor gevonden zijn. Wij kunnen enkel denken en praten over gevoelens waarvoor wij namen kennen. Onze taal filtert alles wat op ons afkomt en beïnvloedt zo diepgaand onze wijze van waarnemen.

Wij zien, horen en interpreteren zoals wij dat doen omdat de taalgewoonten van onze gemeenschap ons bijna voorbestemmen tot bepaalde keuzes bij het interpreteren. Op die manier worden we ingepast in de cultuur waarin we door onze geboorte terecht zijn gekomen. Met de wijze van uitdrukken van de taal die wij leren spreken, verinnerlijken wij de normering en waardering van het maatschappelijke systeem waarin die taal functioneert⁸. Daardoor zijn we bijna voorbestemd.

Maar niet helemaal. Anders zou ontwikkeling in denken en voelen ons onmogelijk zijn.

8. Zie bijvoorbeeld: Senta TRÖMEL-PLÖTZ, *Frauensprache: Sprache de Veränderung*, Frankfurt a.M., 1982; Dale SPENDER, *Man Made Language*, London etc., 1980.

Ook onze taal is gebonden vrijheid. Het is de kunst de voorgegeven vormen zó te gaan gebruiken dat ze mede jouw eigen betekenis gaan dragen en uitspreken.

Een cruciale strategie voor het scheppen van een nieuwe betekenisverband, wordt *metafoor* genoemd: op het snijpunt, het punt van vergelijking, van verschillende betekenisvelden wordt betekenis uit een gebied van het ene veld op een gebied uit het andere veld overgedragen en omgekeerd.

Door deze overdracht wordt interactie tussen contexten op gang gebracht en aan die interactie kan een ongedacht inzicht ontspringen.

Uit de werken van Hadewijch bijvoorbeeld, komt naar voren dat zij een oorspronkelijk inzicht had in gelijkwaardigheid en wederkerigheid, binnen het partnerschap van een mens met die Ene. Dit oorspronkelijk inzicht uit de context van het geloofsleven – onderdeel van het betekenisveld religie – drukt zij in haar Strofische Gedichten uit met de context van ridderschap en de aan ridderschap eigen codes – uit het betekenisveld samenleving.

Een religieuze beleving en het daaruit voortkomende inzicht, drukt Hadewijch uit in termen van ridderschap. Zo verandert zij de schikking van het hele netwerk van relaties tussen woorden en betekenissen in beide contexten. Hun positie in beide betekenisvelden verschuift.

De totale en wederkerige toewijding van het partnerschap tussen God en mens wordt verwoord via de volstreekte toewijding van de ridder aan zijn vrouw.

De taal van Hadewijch is er een van betrokkenheid, zij dicht relationeel: geheel toegespitst op de wijze waarop de partners gestalte geven aan hun relatie in doen en laten.

In de Strofische Gedichten wordt het ideaal van volstreekte toewijding van de ridder geheiligd en de totale toewijding van gelovig bestaan wordt uitgedrukt in termen die ontleend zijn aan een ideaalbeeld dat in de sociale werkelijkheid van de Middeleeuwse maatschappij aan een specifieke groep mannen was voorbehouden. En Hadewijch gaat nog verder. Want zij was een vrouw en schreef allereerst voor een groep geestverwante vrouwen. In haar Strofische Gedichten bewerkt zij identificatie van vrouwen met een ‘mannelijk’ rolmodel in haar streven naar God en plaatst dat bovendien in de context van een in liefde gelijkwaardig partnerschap met de Enige. Zij voltrekt daarmee een meervoudige verschuiving van betekenis die de relatie God-mensen – en daarmee de relaties tussen mensen onderling – een wezenlijk ander aanzien geeft.

Door de wijze waarop zij gebruik maakt van het betekenisgebied ‘ridderschap’ bij het uitdrukking geven aan het betekenisgebied ‘godsrelatie’, schept Hadewijch metaforisch verheldering van zowel haar eigen actualiteit als die van anderen. Door metaforisch te denken roept zij een schikking, een configuratie op die er in wezenlijke sferen van het leven al is maar die eveneens nog verwerkelijk moet worden.

In haar Strofische Gedichten bundelt Hadewijch de betekenissen van fier ridderschap en liefdevolle omgang met God tot één betekenisverband, door de betekenis van elk met die van de ander uit te breiden.

De draaiing in *beide* betekenisvelden die door dit metaforisch denken wordt bewerkt, is een structurele verandering in het netwerk van relaties van de betekenissen van die

velden⁹, een structurele verandering die vergt dat andere betekenissen en inzichten gekeerd worden in het spoor van die verandering.

Hadewijch doet je zien met nieuwe ogen.

Metaforisch denken is niet zonder meer het opzienbarend samenvoegen van woorden uit betekenisgebieden die gangbaar niet aan elkaar gepaard worden; metaforisch denken is een proces, een gebeurend uitzicht dat in taal wordt omgezet. Het doel ervan is onze vanzelfsprekende kijk op de werkelijkheid te ont-stellen door een alternatieve kijk voor te stellen.

Of, anders gezegd: metaforen zijn narratief, ze vertellen een bekend verhaal anders, zó anders dat het ongekend nieuw wordt.

In poëzie, in spreken van God mag metaforisch denken gezien worden als de pijler van ontwikkelend inzicht, omdat metaforen alleen draagkrachtig genoeg zijn om de spanning tussen oorspronkelijk besef en interpreterende uitdrukking daarvan zo uit te houden dat zich iets nieuws kan aandienen. Iets waarvan je bestaanshorizon openbaart en een weids vergezicht waar de Wind vrij spel heeft, zich voor je ogen ontvouwt.

Een dergelijke gebeurtenis van metaforisch inzicht is volstrekt overtuigend, temeer wanneer die plaatsvindt in het alomvattende betekenisveld religie.

Zo een inzicht bouwt erop dat wat het metaforisch inzicht ontbergt waarachtig zo is.

Zo een metaforisch inzicht boezemt een gevoel van onvermijdelijkheid in, van schoonheid, volkomenheid en waarheid dat enkel bevredigend verbonden kan worden met de Rots en Bron van al wat is, met die Ene.

Die verbinding wordt gelegd op grond van gerede hoop naar de Enige, van hartgrondig vertrouwen in Ik-ben-het, van niet te stillen liefde op die Ene toe die zich zoeken uit te drukken in taal die iets van de eerste oorsprong bewaart en de krachtigste verdichting weergeeft van de wederkerige relatie tussen God en mensen. Theopoëzie.

Talen naar die Ene

In het spreken van die Ene blijft taal fundamenteel onmachtig.

Geen enkel geschapen woord kan de Enige uitzeggen. En openbaring spreekt niet vanzelf. Wat gelovigen openbaring noemen, is tot openbaring geworden in de mate dat God die zich aandient, door mensen wordt ontvangen. Openbaring wordt aan mensen waar de Enige tot hen is doorgedrongen en zij zich ervan bewust geworden zijn dat zij een persoonlijke relatie onderhouden.

Die betrekking blijven ze gedurig omzetten en interpreteren, in doen en denken en in voortgaande samspraak met hun gemeenschap en traditie.

Steeds moeten ze daarbij voor ogen houden dat zij in hun interpretatie niet de werkelijkheid van die Ene verwoorden. Wij spreken over het gedeelte van de werkelijkheid van God dat op een bepaalde manier bij ons is binnengekomen en ons iets zegt.

9. Mary GERHART/Allan RUSSELL, *Metaphoric Process: The Creation of Scientific and Religious Understanding*, Fort Worth, 1984.

Geen enkele wijze van spreken kan aanspraak maken op boventijdelijke, onveranderlijke geldigheid. Ook de voor ons vanzelfsprekende manier van zeggen is niet diegene die wij hebben aangeleerd. Die oefent echter wel diepgaande invloed uit op onze zienswijze en daarmee op de relatie die wij onderhouden met ons zelf en niet zelf/de Ander.

De wijze waarop wij gesocialiseerd zijn, tekent de manier waarop wij ons een beeld vormen van de Enige. Wij *verbeelden* God uit materie die wij kennen en die wij, op gezegende momenten, zo weten te rangschikken dat er een kier ontstaat in onze verstaanshorizon. Dan kunnen wij zien aan onze eigen einder voorbij, dan wordt alledaagse taal doorzichtig van Aanwezigheid.

Want 'wereldlijk' en 'religieus' spreken hangen ten diepste samen. 'Religieus' spreken is gewoon spreken, op eigen-aardige wijze.

Tot in de kern van hun wezen, zijn mensen door God gekwalificeerd op God toe. Daarom kunnen noch mogen ze *over* God spreken op afstandelijke en verdingelijkende wijze. Mensen kunnen enkel gepast *van* of *tot* God spreken en zo proberen de verbondenheid die ons volstrekt kwalificeert uit te drukken in *verbeeldingen* uit de werkelijkheid zoals wij die kennen en ervaren.

Zo gezien is theologie, spreken-van-God, een wijze van die Ene liefhebben ook met je volle verstand¹⁰. Een *verbeeldend* spreken waarin het erom te doen is de deugd van de fantasie te beoefenen¹¹.

Spreken-van-God voedt onze verbeeldingskracht.

Van de Enige kun je niet spreken in zogenaamd objectieve taal die afbakent en begrenst. Die Ene kan niet worden vastgesteld. Niet omdat Zhij te hoog en te machtig zou zijn, of te geestelijk en geheimnisvol maar omdat Zhij te dynamisch, te energiek is, een steeds voortgaande beweeglijkheid.

Beelden van God kunnen al evenmin worden vastgelegd als God zelf. Die beelden moeten open blijven en ruimte bieden om waarachtig te kunnen zijn.

Van God spreken kan daarom niet definiërend gebeuren maar wel in-finiërend, niet begrenzend maar wel ont-grenzend, niet stellend maar wel ont-stellend.

Spreken-van-God gebeurt in *odd language with its own logic*¹², in een specifieke wijze van omgaan met taal die ons ontvankelijk gemaakte wezen richt naar de Aanwezige.

We *verbeelden* ons God. Wij benoemen de Enige met onze *verbeelding*.

We geven een gewaarwording van een naamloos ik-weet-niet-wat weer, in een voorstelling die we ontlenen aan de werkelijkheid van de wereld zoals wij die kennen.

In het geval van spreken of schrijven neemt deze vertolking de vorm aan van een vertaling, een verwoording. Een beleving van wat, volgens Thomas van Aquino, allen God noemen, wordt tot taal gemaakt. Al interpreterend wordt de beleving omgezet in woorden van betekenende verbeeldingskracht.

10. H.J. HEERING, *God ter sprake. Beschouwingen over de taal van de religie*, Meppel/Amsterdam, 1984, hier: 128.

11. Dorotheë SÖLLE, *Fantasie en gehoorzaamheid. Toekomst en christelijke ethiek*, Baarn, 1970².

12. Ian T. RAMSEY, *Religious Language. An Empirical Placing of Theological Phrases* London, (1957) 1974, hier: 91.

Het is van essentieel belang te onthouden dat een dergelijke vertaling *weergave* is, een interpretatie die al evenzovele niveaus verwijderd is van de oorspronkelijke bron van gewaarwording van de nog Naamloze.

Mensentaal is blijvend impotent het goddelijke te omvatten.

Al dat den mensch van gode comt te siere ghedinckenessen ende al dat hiere af verstaen mach ende bi enigher figueren gheleisten dat en es god niet. Want mochtene de mensche begripen ende verstaen met sinen sinnen ende met siere ghedachten soe ware god mendere dan de mensche...ende soe ware hi saen ute ghemint (Brief 12, pp. 126-127).

Die Ene 'is' en 'is niet' wat wij zeggen. De Enige blijft ons ontgaan, is ons altijd ver vooruit.

Maar het wonder van taal is dat die kan oproepen wat niet kan worden uitgedrukt; dat ze kan noemen wat ze niet kan aanwijzen. Dat is de mogelijkhedenvoorwaarde van spreken-van-God. We kunnen ons niet God in redeneren. We kunnen enkel naar God reiken met ons verlangen, naar de Enige tasten met onze verbeelding.

Zoals Hadewijch gedaan heeft.

Daer vri sijn die amorose (2:99)

In het 2e Strofische Gedicht is Hadewijch er op weergalozе manier in geslaagd, in zeer gecondenseerde beeldtaal de kern van haar gelovig bestaan uit te drukken.

Met een voorbeeld, aan de theopoëzie van dit gedicht ontleend, zal ik deze lezing van Hadewijch door een vrouw uit de 20e eeuw, afronden.

Meerdere betekenislagen komen samen in het 2e Strofische Gedicht; lagen die elkaar over en weer nuanceren en in evenwicht houden. Natuurbeelden, beelden uit de hoofde lyriek en beelden die spreken van die Ene, werken daartoe samen.

Vooraf de 5e en de 9e strofe zijn van grote diepgang.

- 2:37 Die om ghebruken in minnen haket
 38 Hi sal verwinnen al sine noet
 39 Hine mach niet sterven dien minne gheraket
 40 Hare name amor es vander doot
 41 Die dade dat die minne gheboet
 42 Ende daerinne niet en ghebrake
 43 Si es welde van alre sake
 44 Minne es dat levende broet
 45 Ende boven alle ghenuechte in smake

Deze 5e strofe omschrijft de volstrekteid van het vertrouwen waarmee Hadewijch haar leven op minne toe geleefd heeft.

Wie haakt naar de minnegenieting, zegt zij, zal al zijn noodruft te boven komen want wie door minne wordt geraakt, kan niet uiteindelijk sterven.

De naam van minne is immers *amor*, a-mor(s), het tegengestelde van dood: van de dood verlost.

Hadewijch gebruikt hier een etymologie als grondlegend argument voor haar vertrouwen in minne en dat mag wel gelden als blijk van haar grote liefde voor taal.

De verklaring van *amor* als: van de dood verlost, laat zien hoe Hadewijch minne identificeert met de Verlosser die voor ons de dood heeft ontkracht. Zij bevestigt haar gelovige uitspraak vervolgens nogmaals, door in haar gedicht een weergave op te nemen van het evangeliewoord *Ego sum panis vivus*¹³ (Joh 6,51): de dood is overwonnen door hem die als brood gebroken is en zich steeds opnieuw geeft wanneer hij wordt te binnen gebracht waar mensen samenzijn en weer brood breken en delen in zijn Naam.

Hadewijch vertaalt hier Joh 6,51 en niet Joh 6,35 waar staat *Ego sum panis vitae*, een vers waar het aandachtspunt gelegd wordt in degene die het brood tot zich neemt, terwijl Joh 6,51 de aandacht bepaalt bij het brood zelf dat levend is.

Deze keuze van haar onderstreept haar toewijding aan den levenden lijve van Christus, een levend lichaam dat zij ontmoet en tot zich neemt tijdens de communie, waarnaar zij hier verwijst. In de communie wordt het levende brood gesmaakt, Christus zelf, en dat gaat uit boven alle genoegens.

Ook elders in de werken van Hadewijch blijkt haar innige voorliefde voor het levende brood, het lichaam van Christus.

Het eerste Visioen, bijvoorbeeld, overkwam haar toen *men mi onsen here heymelike te minen bedde brochte* (rr. 5-8) en *doen ic onsen here ontfæen hadde doen ontfinc hi mi te heme* (rr. 22-24).

In het 7e Visioen verbeeldt zij hoe hij, in de gedaante van een driejarig kind met een ciborie in de ene en een kelk in de andere hand, vanaf het altaar naar haar toekwam en, al gaande, de mannengestalte aannam die hij had *op dien dach doen hi ons sinen lichame iersten gaf* (rr. 87-88), haar zichzelf gaf in *specien des sacraments in figuren* (rr. 94-95) en vervolgens, als tegemoetkoming aan haar verwoede verlangens, ook in de gestalte van zijn mannelijk lichaam zelf (rr. 75-105).

Deze *orewoet van minnen* (28:31) voor de communie als deelhebben in het levende lichaam van Christus, was geen eigenaardigheid van Hadewijch maar kenmerkend voor vele vrome vrouwen tijdens de Middeleeuwen¹⁴.

Deze 5e strofe toont een grote densiteit van verbeelding door het vervlechten van ongedwongen menselijk verlangen met verlossing en de persoon van de Verlosser die minne is.

2:91 Ghelijc dat ons die scone rose
 92 Metten dauwe comt uten dorne gheghaen
 93 So sal die mint dore alle bose
 94 Met toeverlaet hare storme ghestaen
 95 Hi sal vri al sonder waen

13. In de eerste helft van de 13e eeuw stond gelovige mensen in de Nederlanden geen bijbelvertaling in het Diets ter beschikking. Hadewijch moet de Schriften gekend hebben in de Vulgaatvertaling die wel ter beschikking was. Haar weergaven van bijbelverzen tonen dat zij de Vulgaatvertaling letterlijk weergeeft wanneer zij citeert. Zie ook: Brief 24 waarin zij aangeeft dat zij en haar vriendinnen zelf de Schriften lezen en bespraken.

14. Caroline WALKER-BYNUM, *Holy Feast and Holy Fast. The Religious Significance of Food to Medieval Women*, Berkeley etc., 1987; Charles CASPERS, *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen*, Leuven, 1992.

- 96 Dorewassen alle nose
 97 Dies heeft die hertelose
 98 Sijn deel wel saen ghedaen
 99 Daer vri sijn die amorose

In deze 11e strofe toont Hadewijch opnieuw, hoezeer haar vertrouwen op minne onwankelbaar is. In deze strofe vat zij, in een hecht weefsel van meerdere niveaus van verbeelding, samen wat zij in het geheel van het voorgaande gedicht heeft betoogd.

Zoals de schone roos, de bloem van liefde, in de dauwfrisse morgen uit de doornen van de struik tevoorschijn komt, zo zal wie bemint doorheen al wat hem aan boosheid ten deel valt, met vertrouwen de stormloop daarvan weerstaan. Vrijuit en zonder waangedachten zal hij doorheen al het tumult blijven groeien (naar minne). Wie een *loos hart* heeft, een onbetrouwbaar hart (hier wijst Hadewijch vooruit naar de te schuwen *lose* van r. 100 in de tornada die op de 11e strofe volgt), denkt dan ook al gauw dat hij zijn deel wel heeft gedaan, waar de verliefden vrij zijn, en blijven, tot minne.

In deze strofe geeft Hadewijch met weinige verzen de gereede hoop aan van hen die in de Verrezene geloven. De eerste twee verzen zijn, mede in het licht van strofe 5, te verstaan als verbeelding van de opstanding.

In de vroege morgen van die eerste dag der week is hij, die de liefde Gods in de wereld belichaamde, uit lijden en dood weggegaan.

Een waarneembaar natuurbeeld: het ontbloeien van een roos in de dauw van de morgen, wordt ontlokker van geloof in leven door de dood heen.

Maar het beeld van deze verzen is ook van toepassing op de minnende mens die, door minne verlost, met de dauw (één van de zeven namen van minne in Mengeldicht 16:7/105-126) uit eigen doornen tevoorschijn komt en met groot vertrouwen de wisselingen van de minnebeleving doorstaat.

- 17:5 Al hevet die minnare ongheval
 6 Hi sal in allen groyen

zegt Hadewijch in een van haar andere Strofische Gedichten en daar verbindt zij die innerlijke zekerheid met het natuurbeeld van de gezegende verwachting van de hazelaar (17:1-4).

De wederzijdse betrokkenheid van God en mensen, de vrijheid van de kinderen Gods en de groeizame grond daarvan, vat Hadewijch weergaloos samen in één woord. In dat ene woord vloeit de betekenis van de 5e en de 11e strofe samen en versterken ze elkaars betekenis. *Amorose*. Verliefden betekent het letterlijk en ik zie er de samenstelling in van *amor*: van de dood verlost, uit strofe 5 en van *rose* uit strofe 11, het beeld van onoverwinnelijke liefde sterk als de dood (Hooglied 8,6).

Amorose. Door de bedding van het gedicht is het Hadewijch mogelijk met dit ene woord de betekenis van de hele soteriologie voor mensen te verhalen en die te plaatsen in de context van liefde.

Het woord *amorose* drukt uit dat mensen die door minne geraakt zijn, de opstanding van Minne verliefd aanvaardden en zich te binnen brengen, om die zo in hun eigen leven te laten doorleven. In *die amorose* neemt opstanding gestalte aan in het kwadraat.

Treffender zouden onsterfelijke hoop, onverwoestbaar geloof en hartgrondige liefde die *die amorse* met Minne verbinden, wel niet verwoord kunnen worden.

Door deze ene metafoor biedt Hadewijch uitzicht op een samenhang van betekenis die zich even onverwacht als onontkoombaar aan ons voordoet.

Lijden en dood hebben hun rechtmatige plaats maar niet het laatste woord.

Alleen liefde is geloof waard, alleen liefde is geloofwaardig.

Sijt fier ter minnen ende coene.